

2016 | 3

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *B. SZABÓ JÁNOS*
ÁRPÁD HONFOGLALÓINAK 9–10. SZÁZADI
HATALMI SZERVEZETE
- *SUDÁR BALÁZS*
A ZSARNÓCAI CSATA (1664)
– TÖRÖK SZEMMEL
- *MIHALIK BÉLA VILMOS*
A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR
VÁLASZTÓFEJEDELEMSÉG GONDOLATA
- *TÓTH FERENC*
EGY FELVILÁGOSULT URALKODÓ
GONDOLATAI A FELVILÁGOSODÁS ELŐTT
- *ABLONCZY BALÁZS*
BARÁTH TIBOR PÁRIZSI ÉVEI
(1930–1939)
- *HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN*
SZEMPONTOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTTI FALUKUTATÓK VIZSGÁLATÁHOZ

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 3. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

---

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- B. Szabó János: Árpád honfoglalóinak 9–10. századi hatalmi szervezete
steppetörténeti párhuzamok tükrében 355
- Mihalik Béla Vilmos: A Szentszék és a magyar választófejedelemség gondolata
a 17. század végén 383
- Tóth Ferenc: Egy felvilágosult uralkodó gondolatai a felvilágosodás előtt.
Lotaringiai Károly herceg *Politikai testamentuma*, a magyar történelem elfelejtett forrása 409
- Ablonczy Balázs: Ördögsekéren. Baráth Tibor párizsi évei (1930–1939) 429
- Horváth Gergely Krisztián: Műhelyek, pályák, módszerek.
Szempontok a két világháború közötti falukutatók vizsgálatához 451

MŰHELY

- Pósán László: A Német Lovagrend megítélése Magyarországon II. András korában 465
- Sudár Balázs: A zarnócai csata (1664) – török szemmel 475

DOKUMENTUM

- Jakó Zsigmond műhelyéből (*Sajtó alá rendezte: Jakó Klára*) 483

MÉRLEG

- Szigetvár, 1566. Konferenciabeszámoló (*Kármán Gábor*) 493

HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN

Műhelyek, pályák, módszerek

Szemponatok a két világháború közötti
falukutatók vizsgálatához

A közelmúltban jelent meg Bartha Ákosnak az 1931 és 1951 között működő sárospataki faluszeminárium működését bemutató kötete.¹ Tekintve hogy a pataki törekvésekről s az ezekkel szétválaszthatatlanul egybeforrott Újszászy Kálmán munkásságáról mindeddig nem született monografikus igényű feldolgozás, örömmel vettem kézbe a könyvet, amely megtörte a falukutató mozgalom vidéki műhelyei körüli csendet. Bartha inspiráló kötete azonban több olyan kérdést is felvet, amelyeket tágabb kontextusba helyezve is érdemes megvizsgálni, elvonatkoztatva az általa vizsgált sárospataki faluszemináriumtól. Az úgynevezett népi mozgalmat, s az e csoporttal csak részben közösséget alkotó szociográfusokat és falukutatókat – minden, a mozgalmon belüli, jól dokumentált feszültség ellenére – leggyakrabban közös platformon álló csoportként szokás megjeleníteni. A megoldatlan földkérdés, a majdani, de körvonalaiiban már látszó demográfiai változás, az elcsatolt nemzetrészek sorsa mint paraszt- és nemzetsors, továbbá a vidéki társadalom emancipációjától elzárkózó középosztályokkal és az elitekkel szemben megfogalmazott kritika kétségkívül olyan elemek, amelyek egyöntetűen visszaköszönnek valamennyiük munkásságában. A kutatói-írói célok, a vizsgált problémákhoz választott módszerek és a világképek különbségei mindazonáltal szét is tördelik e vélelmezett egységet. Az újabb szakirodalom ennek ellenére – a szociografikus érdeklődést megkérdőjelezhetetlenül egy generációsan is meghatározott csoport törekvéseihez társítva – továbbra is az eszmetörténetként felfogott népiség és az egyéni életművek mentén közelít a problémához. Bartha könyve is rávilágít arra, hogy a műhelyek kérdése eleddig vagy elsikkadt, vagy épp csak említésre került,² jóllehet az elmúlt évtizedekben megjelent memoárokból és az egykori szereplőkkel készített

1 Bartha Ákos: Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai. Hernád Tiszánineni Református Kiadó, Sárospatak, 2013.

2 Vö. Bognár Bulcsu: Erdei Ferenc szociológiája. Loisir, Bp., 2010.; Uő: Népi szociográfia és társadalomtudomány. Írások Erdei Ferenc szociográfiáinak (1931–1944) társadalomszemléletéről. Loisir, Bp., 2011.; Papp István: A magyar népi mozgalom története. 1920–1990. Jaffa, Bp., 2012. A Bethlen Gábor Kör, majd az ebből kinőtt Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma szerepét vizsgálta Lengyel András több tanulmányában, s szintén Szegedhez kapcsolódóan úttörő munkának ígérkezik Lencsés Gyulának az SZFMK egykori tagjai által szervezett 1937-es dudari falukutatásról írott, megjelenés előtt álló monográfiája. Lengyel András: A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumáról; Illyés és a Szegedi Fialatok; Féja Géza és a Szegedi Fialatok. In: Uő: Törésvonalak. Tanulmányok az 1919 utáni negyedszázad művelődéstörténetéhez. Tekintet, Bp., 1990. 43–104.;

interjúkban általában szóba került, hogy kinek-kinek mi is volt az a meghatározó szocializációs környezete, ami őt a vidéki társadalom problémáinak feltárása irányába orientálta.³ Forrásoknak tehát bővében vagyunk, mégis jobbára mindmáig tisztázatlan, hogy 1. miként szerveződtek, kikből rekrutálódtak a két világháború közötti falukutató műhelyek? A nemzedéki összetartozáson túl melyek voltak a műhelyszerű működést elősegítő egyéb tényezők? 2. A tudományos/politikai elit két reprezentáns alakja, Sík Sándor és Teleki Pál által vezetett magyarországi cserkészmozgalom mennyiben kínált védőburkot a Horthy-kor társadalmi és gazdasági rendjét feszegető falukutatói érdeklődéshez? 3. Miként magyarázható, hogy a jobbára közös célok ellenére – különösen 1945 után – politikailag a legkülönbözőbb irányokban tájékozódtak a falukutatók? 4. Végül: mi is a falukutatás, s miként viszonyul a szociográfiához? Paraszti emancipációt sürgető ifjúsági mozgalom vagy vidékfókuszú társadalomtudomány?

Nem áll módomban e kérdések megválaszolása, arra azonban törekszem, hogy – a Bartha-féle problematikát szem előtt tartva – legalább röviden reflektáljak ezekre.

A politikai szocializáció műhelyei

A falukutató mozgalom reprezentáns alakjainak életrajzaiban, memoárjaiban meghatározó momentum az ifjúkori politikai szocializációnak intézményes keretet adó egyházak által fenntartott kollégiumi vagy népfőiskolai lét, illetve az egyházi beágyazottságú ifjúsági szervezetekben való tagság (a teljesség igénye nélkül lásd Erdei Ferenc, Ortutay Gyula, Fodor Ferenc, Gunda Béla, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Mikó Imre, Venczel József, Böződi György). Mindez rávilágít a felekezeti mező és a szocializációs háttérül szolgáló intézményi keret megjelenítette értékrend vizsgálatának fontosságára, amelyben az egyéni sorstapasztalatok falukutatói, s általában: népi értelmiségi szereppé erősödhetnek. Ez a felismerés ugyan nem új, a kutatói érdeklődés azonban mindeddig a későbbi Nékosz-bázisként szolgáló Bolyai-, majd Györfly-kollégiumra koncentrált, a párhuzamos kezdeményezéseknek jobbára csak a feltérképezése történt meg.⁴

Lencsés Gyula: Dudar angol szemmel. Az Institute of Sociology 1937-es magyarországi falukutatásának története és dokumentációja. (Kézirat.)

- 3 A citálható tételek bősége miatt csak a források típusaira utalok röviden. Elsőként a korabeli programadó, helyzetértékelő íráskor csoportját emelem ki. Másrészt az elmúlt fél évszázadban – elsősorban a baloldali tradícióba illeszthető szerzők tollából – rengeteg memoár jelent meg, amit szerencsés módon egészít ki az emigrációban született visszaemlékezések sora. Ide kell sorolnom a két világháború között a hús- és harmincévesek nemzedékéhez tartozókkal később készített interjúkat is, végül a személyi hagyatékok eddigig alig feltárt vagy éppen lappangó iratainak körét.
- 4 A hatalmasra duzzadt Bolyai/Györfly-kollégium- és Nékosz-irodalom szétfeszíti a lábjegyzet kínálta kereteket. A fővároscentrikus hagyományba illeszkedő összegzőként újabban ld. *Papp István:* A népi mozgalom története 1944-ig. Népi tehetségek gondozása, vagy tudatos elitnevelési kísérlet? Napvilág, Bp., 2008. (Politikatörténeti Füzetek 26.) A meghatározó protestáns népfőiskolai hálózat kataszterét – benne Sárospatakkal – rövid történeti áttekintéssel ld. *Kovács Bálint:* Protestáns népfőiskolai mozgalom Magyarországon (1936–1948). Magyar Népfőiskolai Társaság–Püski, Bp., 1994.

Vélhetően az erőteljes egyházi szálakkal magyarázható, hogy a műhelyek problémája eleddig nem kapott jelentőségéhez méltó figyelmet. A marxista és az általa évtizedeken át kisajátított „haladó” hagyománnyal nehezen fért össze, hogy az egyházi kötődések mind az egyének, mind a műhelyek esetében súlyuknak megfelelő teret kapjanak. Bár részleteiben sokat tudunk róluk, műhelyként mindmáig feldolgozatlan maradt a Fiatal Magyarság, a Pro Christo Diákok Háza, a Bethlen Gábor Kör, de az Erdélyi Fiatalok működése is. Sárospatakról e tekintetben még kevesebbet tudhattunk. A hosszú életű Újszászy Kálmán legendássá nemesedett alakja ugyan önmagában is hidat képezett a háború előtti és a rendszerváltozás utáni időszak között, de ettől még az alap kutatások hiányoztak. Jóllehet a háború előtti szemleirodalom, ha nem is súlyának megfelelően kezelve, de a kortárs műhelyek között számon tartotta a pataki faluszemináriumot,⁵ az 1960-as évektől újra engedélyezett társadalomtudományos gondolkodás már alig reflektált a Patakon elvégzett munkára.⁶ A történeti irodalomban Salamon Konrád jellemezte elsőként jelentőségéhez mérten a falukutatás és az egyházi – köztük a sárospataki – műhelyek kapcsolatát: „Az első népfőiskola a népi-falukutató mozgalom hatására alakult sárospataki faluszemináriumból fejlődött ki, de a népfőiskolai mozgalom országossá válása csak úgy valósulhatott meg, hogy a református és katolikus ifjúsági szervezetek az ügy szolgálatába álltak.”⁷ A sárospataki műhely fontosságára azután Orosz István írásban is megjelent előadása⁸ hívta fel a figyelmet, ez azonban nem kibővíti Bartha könyvének jelentőségét, tudniillik hogy általa az első műhelyrekonstrukció készült végre el.

5 Ld. *n. n.*: A sárospataki Főiskola Faluszemináriuma. In: Honismeret könyve. Szerk. Bodor Antal. Magyar Társaság Falukutató Intézete, Bp., 1935. 149–151.; *Szabó Zoltán*: A magyar ifjúság mozgalmi. [1935.] In: Válasz 1934–1938. Szerk. Széchenyi Ágnes. Magvető, Bp., 1986. 230–247., különösen 241.; *Dr. Kertész János*: Magyar szociográfia. Tömörkény Irodalmi Kör, Bp., 1943. 40. Rézler Gyula közismert áttekintése ugyanakkor nem említi meg Újszászy műhelyét. *Rézler Gyula*: Falukutatók és szociográfusok. A magyar társadalom önvizsgálata az elmúlt évtizedben. Faust, Bp., [1941., ill. 1943.]

6 A falukutatókat és szociográfusokat elsősorban a néprajz és a szociológia tartja számon a szellemi elődök sorában. Markáns különbség mutatkozik azonban abban, hogy míg az etnográfusok módszeresen feltérképezték és – mint társadalomnéprajzi törekvéseket – integrálták a harmincas évek eredményeit, addig a szociológia a legutóbbi időkig jobbra csak a progresszívnek tekintett hagyományba illeszthető életművekre fókuszált. Vö. *Kósa László*: A magyar néprajz tudománytörténete. Gondolat, Bp., 1989. 198–240.; *Sárkány Mihály*: A társadalomnéprajz kibontakozása. In: Magyar néprajz VIII. Társadalom. Szerk. Sárkány Mihály–Szilágyi Miklós. Akadémiai, Bp., 2000., különösen 45–50. Az eszmetörténeti megközelítés első szintézise ellenben nem tesz említést Újszászy Kálmán és a református teológus Szabó Zoltán munkásságáról. Vö. *Borbándi Gyula*: A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék. Püski, New York, 1983. Némedi Dénes a patakiak működését néhány – meglehetősen sommás – mondattal jellemzi, míg újabban Bognár Bulcsu is csak a magyar szociológiatörténetben már kanonizált szerzők munkásságára koncentrált. Vö. *Némedi Dénes*: A népi szociográfia 1930–1938. Gondolat, Bp., 1985., különösen 61–62., ill. *Bognár B.*: Népi szociográfia i. m. (2. jz.).

7 *Salamon Konrád*: A harmadik út kísérlete. Eötvös, Bp., 1989. 101.

8 *Orosz István*: A debreceni és sárospataki falukutatás. In: A falukutatás fénykora. Szerk. Pölöskei Ferenc. OPKM, Bp., 2002. 137–144., különösen 140–142.

A cserkészzet szerepe

A kötetben hangsúlyos szál a pataki cserkészzet története, a cserkészzet volt ugyanis az az intézményi keret, amely integrálta a formális iskolai képzésbe nem illeszthető falukutatói, népnevelői, szociális munkás tevékenységeket. A cserkészzet esetében azonban jóval többről volt szó, mint pusztán lelkes fiatalok szabadidejét megszervező tanáreberek passziójáról. Ennek alátámasztására két nem pataki vonatkozású cserkész ars poeticaként is tekinthető vallomásából idézek. 1934-ben Szabó Zoltán szociográfusi programadó írásában így fogalmaz: „úgy hisszük, ez a [szociográfusi] megismerési munka az egyedüli pozitív és tiszta politika, mellyel a fiatalság nem szennyezi be a kezét és egyedül ez az a munka, mely politikai vonalon összefér a cserkészszellemmel. [...] A cél, a végső cél egy olyan generáció nevelése, mely állandóan ott tartja kezét a szociális állapot ütőerén.”⁹

Kovács Imre pedig a Táj- és Népkutató Intézet 1938. őszi kiállításának Teleki általi bezárását követően így reagál: „Miniszter Úr Kemsét említette a parlamentben, mint az igazi, a célnak megfelelő falukutatás példáját. [...] Az első kollektív falukutatás volt Magyarországon és mint öregcserkészek mentünk le ebbe a kis ormánsági egykés községbe. A cserkészruha kötelezett. Mi a cserkészetből egy nagyon terhes és súlyos törvénnyel léptünk ki az életbe: a cserkész feltétlenül és minden körülmények között igazat mond. [...] A cserkésznek igazat kell mondani a politikai, gazdasági, szociális és társadalmi kérdésekben is. Hiszen Nagyméltóságod azért szervezte meg a cserkészférfiak mozgalmi egyesületét, a Fialat Magyarság Szövetségét, mert nagyon jól tudta, hogy a cserkészeten felnőtt férfiak egyetlen politikai pártban sem éreznék jól magukat: azoknak külön »párt« kell.”¹⁰

A magyarországi cserkészzet élén álló konvertita családi hátterű irodalomtudós piarista rendfőnök és az erdélyi arisztokrata földrajztudós – aki ráadásul 1924-ben megalapította a Szociográfiai Intézetet – személyükben egy olyan, valláserkölcsi alapon álló, a társadalmi integrációt nemzeti keretek között képviselő szervezetet jelenítettek meg, amely hozzásegíthetett a harmincas évekre mind markánsabb felekezeti törésvonalak meghaladásához is. De a cserkészetnek ez az első látásra véltnél jóval jelentősebb hatása¹¹ csak az egyik olyan faktor, amely további beható vizsgálatra érdemes.

9 Szabó Zoltán: Társadalomkutatás. [1934.] In: A régi szociográfia. Dokumentumok 1934–1940. Szerk. Némedi Dénes. Népművelési Intézet, Bp., 1984. 24–25.

10 Kovács Imre: A magyar falukutatás zárófejezete. Korunk (14.) (1939) 2. sz. 155–156. A kemsei kutatást mint cserkészprojektet Kovács részletesen is felidézi. A cserkész-falukutatásra Kemse kapcsán ld. *Uő*: A Márciusi Front. Magyar Öregdiák Szövetség–Bessenyei György Kör, New Brunswick, 1980. (Tanúk – Korukról) 33–35. Erdeivel kapcsolatban ugyan nincs forrásunk arról, hogy közelebbi kapcsolatban állt volna a cserkészettel, mégis megakadt a szemem Féja rá emlékező írásának néhány során: „Ama nehéz esztendőkről is közölt néhány szót életének egyik legnagyobb válságának idején: »Tudod, mi tartott meg akkoriban? Az, hogy sohasem mulasztottam el a napi jó cselekedetet.«” *Féja Géza*: Csillaghullás. Erdei Ferenc emlékezete. [1971.] In: *Uő*: Törzsek, hajtások. Szépirodalmi, Bp., 1978. 422.

11 Későbbi pályája fényében például nem feltétlen társítanánk Boldizsár Iván személyéhez a következő sorokat: „Fiatalkorom atyai barátja, második apám, Sík Sándor volt, előbb tanárom a piaris-

A politikai orientációk komplexitása

A falukutatók hazai recepciója – amennyiben e személyekre csoportként tekint – nem igazán tud mit kezdeni változatos, személyes kapcsolatokban is megnyilvánuló politikai orientációjukkal. Nem egy pálya kapcsán beleütközünk a pálfordulás fogalmába is, a különböző irányokba történő „tolódásokba”. Nem vitatva, hogy az életkorral a felgyülemlett tapasztalatok hatására változhat az ember értékrendje, meglátásom szerint félreértésekre ad okot, hogy szinte automatikusan csak egy baloldali–jobboldali politikai értéktengelyen igyekszünk e szereplőket elhelyezni. Ezzel szemben egy többdimenziós, univerzálisan használható értékmátrix esélyt kínálhat az első látásra nehezen értelmezhető politikai mozgások megértésére. Javaslatom szerint amennyiben három tengely mentén, 1. az államhoz, 2. a piachoz és 3. a közösséghez való viszony alapján igyekszünk megérteni a harmincas években meghatározó tájékozódási pontokat, úgy közelebb jutunk a falukutatók politikai értékorientációinak, illetve az ezen belüli mozgások megértéséhez (*1. ábra*). Az ábrával azt kívánom érzékeltetni, hogy akár egy személy közéleti megnyilatkozásaiban mutatkozó látszólagos ellentmondások, akár a történelmi gyakorlatban egymáshoz képest távolra helyezett személyek közötti kapcsolatok nem feltétlenül megmagyarázhatatlan, filológiai alig kibogozható jelenségek, sokkal inkább az előbbi értéktengelyek kijelölté mátrixban előállt találkozási mezők.

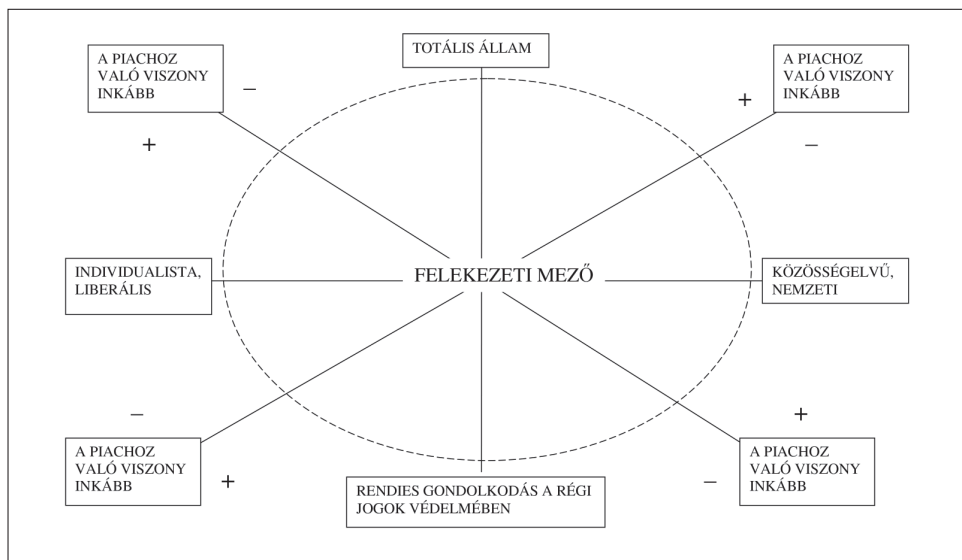
Mint alapidimenziót ábrázolom a felekezeti mezőt, a felszínen kevésbé domináns, a háttérben azonban annál nagyobb jelentőségű egyházrendi hovatartozást.¹² (Utóbbi alatt – Tóth Zoltán nyomán – azt értem, hogy miként a rendiség társadalmi kategóriái tovább éltek – a rendi korszakban formálisan, majd mint érték hagyomány a polgári kor mindennapi distinkcióiban –, úgy a protestáns, illetve izraelita felekezeti kötődés az osztálytársadalmi presztízsskálán nemcsak a felekezetiesség, hanem az

---

táknál, azután manuductorom, kézvezetőm az irodalomban, azokban a legfogékonyabb fiatal években. Egyik-másik mondását újra meg újra hallom magamban. Az egyik az, hogy »ez a világ nem az én világom, újat akarunk helyette teremteni«, a másik pedig egy mondat, valóságos jelszava: »Emberebb embert és magyarabb magyart akarunk.«” Faragó Vilmos interjúja Boldizsár Ivánnal. [1977. 11. 20.] In: Válaszolni nehezebb. Írók a képernyőn. Szerk. Bihari Sándor. RTV-Minerva, Bp., 1980. 361. A cserkészszál Weis István *A mai magyar társadalom* című könyvének előszavában is előkerül: „Ez a könyv minden rendű, hivatású és társadalmi állású olvasóhoz szól. [...] Különösen várja ezt a szerző azokat az olvasóktól, akik a magyar ifjúsághoz tartoznak és akiknek cserkész és levente szervezeteiben a magyar jövő zálogát üdvözöljük.” *Weis István: A mai magyar társadalom*. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1930. 8–9.

- 12 Ennek jelentőségére Tóth Zoltán alapvető tanulmányai hívják fel a figyelmet. *Tóth Zoltán: A rendi norma és a „keresztény polgárisodás”*. Társadalomtörténeti esszé. Századvég (1991) 2–3. sz. 75–130.; *Uő: A rendi társadalomszervezet történeti színváltozásairól*. In: *Rendiség és polgárosodás*. Szerk. Tóth András. MTA Politikai Tudományok Intézete, Bp., 1991. (Előadások a polgárosodásról 1.) 13–25.; *Uő: A rendi norma folytonossága és a polgári átalakulás*. In: *Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok*. Szerk. Orosz István–Für Lajos–Romány Pál. Mezőgazda Kiadó, Bp., 1996. 141–172.; *Uő: „A magyar középosztály megteremtése”*. Századvég 7. (1998) 46–72.; *Uő: Távlati kép a történelmi parasztságról*. In: *Magyar Néprajz VIII. i. m. (6. jz.)* 67–116.

1. ábra. Politikai értéksíkok mint individuális identitásелеmek

egyéni státus szempontjából is másodrangúságot jelentett az államegyházi pozíciójú katolicizmushoz képest.) Az egyéni gondolatokban és tettekben feltárható a szűkebb, felekezetiileg is meghatározott közösség értékrendje, sorstapasztalata. A népi mozgalomban elkötelezett személyek körében feltűnő a reformátusok erőteljes jelenléte. E szubjektív tapasztalást újabb vizsgálat is megerősíti: a további prozopográfiai kutatásokhoz is rendelkezésre áll a népi mozgalom 376 életrajzot számláló almanachja, amely lehetőség szerint feltünteti a felekezeti hovatartozásra vonatkozó adatokat is.¹³ Így tudható, hogy a felekezeti tekintve ismert 300 személy közül 147 fő református, ami – tekintve a reformátusoknak a két világháború közötti 21 százalékos arányát az összlakosságon belül – hozzávetőleg két és félszeres felülreprezentáltságot jelent, míg a római katolikusok 108 főnyi csoportja a magyar társadalomban képviselt 64 százalékos súlyukhoz képest itt közel 50 százalékos alulreprezentáltságot mutat.¹⁴ Kiindulópont tehát az elsődleges családi, majd iskolai szocializációs keretet jelentő felekezeti mező, amely az egyetemi évekig meghatározó jelentőségű. A politikai ideológiák erre az értékalapra rétegződnek, oly módon, hogy az államhoz való viszonyt megjelenítő tengely egyik végpontja a régi, szerzett jogok védelmével jellemezhető rendies gondolkodás, míg a másik a két világháború között előretörő állami beavatkozás gondolata, végpontként a totális állam víziójával. A harmincas évek sajátossága, hogy miközben Trianon még inkább láthatóvá tette a magyar társadalomszerkezeti örökségnek a modern korhoz kevésbé adaptálható elemeit, az akkor színre lépő, erőteljes állami szerepvállalást szorgalmazó ideológiák közül még egyik sem diszkreditálódott végérvényesen. Miközben a piac önszabályozó képességébe vetett hit a

13 Benkő Péter: A magyar népi mozgalom almanachja, 1932–1962. Deák, Bp., 1996.

14 Uo. 9.

világválság hatására az egész világon csökkent, a piac állami beavatkozás általi meg-
regulázását (kikapcsolását) célzó politikák megerősödtek. Az 1930-as években egy-
más mellett élt a szovjet kommunizmus, a német nemzetiszocializmus, az olasz fa-
sizmus és a New Deal keretében újjászervezett amerikai piacgazdaság.¹⁵ A korabeli
hazai diskurzusban nagy visszhangot kaptak még a kisantant-államok – nemegyszer
a magyar kisebbség rovására végrehajtott – szociális reformjai és a dán demokrati-
kus parasztállam modellje is.¹⁶

Az állam tengelyt keresztbe metsző, a társadalomképet megjelenítő tengely
végpontjai az individualista, liberális felfogás, illetve a közösségekben gondolkodó,
a saját nemzeti közösséget idealizáló álláspont. E négy, eszmetörténetileg is elkü-
lönülő irányt tovább bontja a piaci verseny szerepének inkább pozitív vagy inkább
negatív megítélése (teljes elutasítást a gyakorlatban csak a Szovjetunió produkált,
míg a vegytiszta szabad verseny a gazdaságban sehol sem fordult elő, mindig ma-
radt valamennyi tere a közösségi/állami kontrollnak).

Vegyünk két közismert példát! Egyfelől Veres Péter fajelmélettel kacérkodó
szocializmusa és piacellenessége, amennyiben egyetlen politikai értéktengelyen
igyeckszünk ennek helyét kijelölni, meghatározhatatlan. Nincs olyan pont, ami le-
fedhetné a Veres-jelenséget. Másrészt ott van a Kovács Imre túratársaként is ismert
Matolcsy Mátyás és Kovács professzora, gróf Teleki Pál. Amennyiben az általam
javasolt mátrixban ábrázoljuk kapcsolatukat, a közöttük lévő távolság már messze
nem olyan nagy, mint azt elsőre gondolnánk. Mindhárman bizalmatlanok voltak a
piaci önszabályozással szemben, és felfogásukban a társadalom – mint nemzet –
megóvandó és alakítható entitást képezett. Lényeges eltérés a társadalomreform
mikéntjét s az ennek vezérfonalául szolgáló ideológiát tekintve volt csak közöttük:
a szerves fejlődést propagáló, kis lépésekben gondolkodó konzervatív elgondolás-
tól a népi radikális földreformpárti mozgalmon át a nyilas közösségeszméig há-
rom, egymással nem kompatibilis utat találunk.

A szociográfia: módszer vagy tudomány?

A falukutatás episztemológiai hátterét már a kortársak részéről is számos kritika
érte, elég ha Rézler Gyula, Fodor Ferenc vagy Reitzer Béla megjegyzéseire gon-
dolunk.¹⁷ Nyolc évtized távlatából azonban sokkal inkább az előremutató közös
pontok látszanak, mintsem a zömmel húszas éveik elején járó kutatók következet-

15 A gazdaság megszervezésére irányuló új állami politikák modelljeit az alábbi címszavak mentén
írhatjuk le: Szovjetunió: tervgazdaság és a magántulajdon felszámolása; USA: New Deal – állami
megrendelések a piac dinamizálására; Olaszország: korporációk rendszerébe szervezett társada-
lom; Németország: fajvédelem és korporáció.

16 Utóbbira ld. *Pogány József*: Dánia a paraszteldorádó. Athenaeum, Bp., 1918.; *Boldizsár Iván*: A
gazdag parasztek országa. Franklin, Bp., é. n.; *Hilscher Rezső*: Az északi népfőiskola. Magyar
Társadalompolitikai Társaság, Bp., 1941.

17 *Rézler Gy.*: i. m. (5. jz.), különösen 18–30.; *Fodor Ferenc*: A falukutató mozgalom kritikája.
Magyar Szemle (1937) 1. sz. 23–33.; *Reitzer Béla*: A szociográfia módszertani problémája.

lenségei. A szociográfiát ma jobbra szépirodalmi elemeket is tudatosan használó társadalomábrázolási műfajként határozzák meg. A két világháború közötti időszakban azonban még más volt e szó jelentése. Hasonlóan a geográfiához és az etnográfiához, amelyek földrajz és néprajz néven is intézményesültek, a szociográfia önálló diszciplínaként, elemző társadalomrajzként kívánta definiálni magát. E felfogásban a szociológia mint törvénytudomány a társadalom működési sajátosságainak univerzálisan érvényes szabályszerűségeit tárja fel, míg a szociográfia konkrét társadalmak vagy közösségek tényleges működését mutatja be.¹⁸ Teleki Pál intézményesítési törekvéseiben, a Magyar Szociográfiai Intézet 1924. évi létrehozásában tehát többről van szó, mint hogy egy másik fogalom alatt igyekezett integrálni a recens társadalomkutatásokat – a forradalmakban baloldali elköteleződését nyíltan kimutató szociológia kiváltására. A szociográfia mint tudomány koncepciója Magyarországon legkésőbb 1913-tól, Rudolf Steinmetz fordításban megjelent cikkét követően vált ismertté: „[a] szociográfia kellőképpen úgy határozható meg, hogy az egy nép minden viszonyának és állapotának bizonyos időpontban minden lehetséges eszközzel való leírása”.¹⁹ Érdemes e tanulmány további kulsgondolataiból is hosszabban idéznünk. Az egyik ilyen a tudományos specializáció problémáját tárgyalja. A modern tudomány szakosodik, ez nem kérdés Steinmetz számára sem, ugyanakkor jól érzékeli az abból fakadó kihívást, hogy az egyre szűkülő szakterületek jelensége a gyakorlatban épp egy konkrét társadalom vagy közösség működésének a maga komplexitásában történő megértését lehetetleníti el. „Az összes társadalmi jelenségek kivétel nélkül a legszorosabban összefüggenek. Szétválasztásuk csak az analízis szempontjából tehető s akkor is csak ideiglenesen s a legnagyobb óvatossággal eszközözendő. [...] Tehát mivel minket a népek és államok, mint élő és szét nem darabolt egységek érdekelnek s mivel a szét darabolt részek holtak és érthetetlenek, azért kell minden egyes nép leírásának egy szét nem darabolt egésznek lennie.”²⁰ A steinmetzi program nagy teret ad a személyes benyomások, tapasztalatok érvényre jutásának is: „Nem szabad elfelejteni, hogy a statisztika ezen a téren nem helyettesítheti az egyéni észlelést, ennek minden hibaforrása dacára sem. Az észlelő ítélete gyakran az egyetlen lehetséges mérték. Ezért okvetlenül szükséges, hogy a kutató magát a legérzékenyebb mérőeszközzé képezze ki, és hogy volna ez másként lehetséges, mint folytonos összehasonlítás által?”²¹ A harmincas évek hazai szociográfiai programjaihoz nagy lökést adott még Ferdinand Tönnies, a német szociológia akkor még élő klasszikusának 1928-ban megje-

[1934.] In: Reitzer Béla válogatott írásai. I. Szerk. Lengyel András. Orsz. Közművelődési Központ, Bp., 1986. 79–85., különösen 82–83.

18 Vö. *Heller Farkas*: Sociológia és sociográfia. [1925.] In: Honismeret könyve i. m. (5. jz.) 25–26.

19 S. R. Steinmetz: A szociográfia helye a szellemi tudományok sorában. Huszadik Század (14.) (1913) 7–8. sz. (23. k.) 2.

20 Uo. 7. Vö. uo. 6.: „A szociográfusnak pedig az államtudományban, a közgazdaságtanban és a szociológiában kell szakembernek lenni és jól felkészültnek az antropológiában, a speciális vagy alkalmazott pszichológiában és etnológiában, ha nem akar kontár maradni.”

21 Uo. 8.

lent írásának fordítása a *Városi Szemlében* 1929-ben.²² A Tönniest foglalkoztató kérdés Steinmetzéhez hasonló: a sok részadat, ahol a statisztikai adatsorok ráadásul az objektivitás illúzióját is keltik, egyre jobban eltávolítanak a módszeres elemzéstől, ami ráadásul nagyfokú terepismeretet is feltételez. „Én a magam részéről nyíltan megvallom, hogy [...] alapvetőnek a szociográfiát ismerem el, amennyiben tények és összefüggésük kikutatásáról, tehát okok és okozatok megállapításáról van szó, mert hisz éppen ez a megismerés végső célja. [...] Legyen elég e helyt csak az általános és mindenütt érvényes alapelve figyelmeztetnem, hogy a javítás és gyógyítás [ti. a társadalmi problémáké – H. G. K.] csak úgy lehetséges, ha előbb a baj okait fölismertük és hogy ez a diagnózis nemcsak az orvos művészetében, hanem a szociálpolitikuskéban is a legbajosabb feladat. A »statisztika« ebben az irányban már régóta sok értékeset hozott létre, de kritikátlan használata által sok bajt és zavart is okozott. Szociográfiává való átalakulása ezt sokkal jobban fogja elhárítani, mint eddigi képviselői tehették. Ha a statisztikusok a szociográfia fogalma és neve köré csoportosulnak, ez nemhogy kisebbítené és lefokozná hivatásukat és tekintélyüket, hanem ellenkezőleg, feljebb fogja fokozni.”²³

A szociográfiának tehát nemcsak összefüggéseiben kell magyaráznia a rendelkezésre álló statisztikai adatokat, de interdiszciplinárisan tájékozottan és a terep valóságának személyes megfigyelésen alapuló ismeretében kell eljárnia. Így már jól érthető, hogy a falukutatás valójában a szociográfia egyik feltáró módszere volt, nem pedig, mint gyakran olvashatjuk, a falukutatók által létrehozott irodalmi műfaj. A korszakban a szociográfiák közé számítottak Weis István munkái éppúgy, mint Rézler Gyula üzemszociológiai vizsgálatai.²⁴ Kétségtől igaz azonban, hogy a szociográfia idehaza máig rögzült jelentése a falukutatók működése nyomán alakult ki, ők maguk módosítottak a fogalom eredeti diszciplináris értelmén. Az ő céljuk ugyanis az volt, hogy – mai kifejezéssel élve – résztvevő megfigyelésen alapuló, az objektív életviszonyokat feltáró, de a bemutatás során a riportszerű közlés figyelemfelhívó hatását tudatosan alkalmazó kutatásaikban a tudományosan érdekelt körökön túl a széles közvéleményt is elérjék.²⁵ A falukutatók politikai, elméleti és módszertani útkeresése a fentiekén túl ráadásul más szálakon is elin-

22 *Dr. Tönnies Ferdinánd*: Statisztika és szociográfia. [1928.] *Városi Szemle* (1929) 1. sz. 114–127.

23 Uo. 125–127.

24 Weis a *Mai magyar társadalom* előszavában többször is hangsúlyozza, hogy műve leíró jellegű, s nem a statisztikai adatok közlésére helyezi a hangsúlyt. *Weis I.*: i. m. (11. jz.) 7. Rézler saját és szerzőtársai munkásságát „ipari szociográfia” cím alatt ismerteti. Ld. *Rézler Gy.*: i. m. (5. jz.) 49–50.

25 Konszenzus mutatkozik abban (az irodalmároknál bizonyosan), hogy a startjelet idehaza Illyés köteté, *A puszták népe* adta meg 1936-ban, jóllehet ő maga Márainak az 1934–1935-ben megjelent *Egy polgár vallomásait* tartja a szociografikus módszer inspirálójának. E két kötet azonban a saját család sorsát társadalomtörténeti kontextusban bemutató memoár, azaz nem egy külső közösségre mutató, rendszeres adatgyűjtésen alapuló munka. Illyés a maga szerepéről Veres Péter *Számadás* című könyvéről írt bírálatában a következőképp nyilatkozik: „Kínálkozó lesz irodalmunk történetében ezt a könyvet befejező végére állítani annak a falu- és városkutató vonalnak, melyet nem a Puszták népe, hanem Márai vallomásai indítottak meg.” *Illyés Gyula*: Veres Péter útja. In: *Gorombaságok könyve*. Szerk. Nyerges András. Helikon, Bp., 1999. 304. Jellemző –

dult, elég csak felidéznünk Szabó Dezső 1923-as felszólítását,²⁶ majd a Bartha Miklós Társaságban Fábián Dániel és József Attila felhívását,²⁷ vagy a Fialat Magyarország 1934-ben megjelent szociográfia-számát. Amennyire jelen volt e törekvésekben az intuitív útkeresés, legalább annyira jellemző a tudatos elméleti-módszertani tájékozódás is. Véleményem szerint a falukutató szociográfusok elméleti és módszertani szempontból felvértezettebbek voltak, mint ahogy feltételezzük róluk, vagy mint amennyit e tudásból munkáikban láthatóvá tettek.

Az, hogy az erőteljes mozgalmár-attitűd képe rögzült velük kapcsolatban, legalább két okra vezethető vissza. A legnagyobb hatású, politikai vihart is kavarázó munkákban a szerzők tudatos döntésének eredménye, hogy a „száraz” társadalomtudományos szempontokat háttérben hagyva a közvéleményt felrázó elemeknek adtak elsőbbséget (*A tardi helyzet, Viharsarok, Néma forradalom*).²⁸ Arra is hozhatunk azonban példát, hogy a kibontakozó írói hivatásban a társadalmi problémák iránt megnyilvánuló érzékenység szűknek találta a társadalomtudomány részéről akkoriban kínált elemzési módokat, s maradt az írói hitelességet megőrző saját útnál (*Puszták népe, Az Alföld parasztsága, Baranyai utazás*).

Keveset tudunk viszont a falukutató szociográfusok – ismertségüket tekintve – másod- és harmadvonaláról. Nemcsak az akkori államhoz alkalmazotti minőségben kötődő gimnáziumi tanárookra, szociális tanácsadókra, kutatóintézeti dolgozókra gondolok, hanem azon szerzőkre, akiknek dolgozatait szerencsésebb esetben a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában vagy éppen – Újszászy Kálmán és a teológus Szabó Zoltán hatásának lenyomataként – a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben őrzik. Lokális társadalomtörténeti vizsgálatokhoz megkerülhetetlen információkat találunk írásaikban, ehhez képest még az egykor létrehozott tudáskincs katasztere is hiányzik. Kik voltak ők, merre tájékoztak, milyen hatások alatt születtek műveik?

miként arról a szerkesztő Nyerges hírt ad –, hogy Illyés ezen, a *Nyugat* 1942. március 1-jei számában megjelent írása egyetlen későbbi Illyés-kötetbe sem került be. Uo. 345.

26 „Menjete szét a magyar falvakba. Járjatek szét a magyar paraszt között. Éljétek mindennapját, beszéljétek beszédét, figyeljétek meg élete minden rezdületét.” *Szabó Dezső: A magyar paraszt*. [1923.] In: *Uő: Az egész látóhatár*. Magyar Élet, Bp., 1939. I. 283.

27 „Felszólítunk minden magyar egyetemi főiskolai hallgatót, éppúgy, mint a középiskolák érettebb tanulóit, hogy teljesítse a magyar közösséggel szemben való kötelességét: menjünk a faluba! [...] A magyar faluban nincsenek Collegium Hungaricumok, – tegyétek azzá mindegyiket!” Ugyanitt részletes problémakatalógust is közzétettek. *Fábián Dániel–József Attila: Ki a faluba!* [Hódmezővásárhely, 1930.] In: *József Attila: Tanulmányok és cikkek 1923–1930* (Szövegek). Szerk. Horváth Iván. Osiris, Bp., 1995. 308.

28 Vö. pl. Szabó Zoltánnál: „A kötelesség egy volt: minél mélyebben nyúlni ujjaimmal a sebekbe, hogy a sebekből ismerhessem meg a szerszámokat, amikkel ütötték őket. [...] De az élmény után választás nem volt: a kutatót alá kellett rendelnem az embernek, a szociológiát a helyzetnek.” *Szabó Zoltán: A tardi helyzet*. 2. kiad. Cserépfalvi, h. n., é. n. 13. Továbbá Féja ars poeticája: „minden lépésünknel az élet eleven sodrával érvelünk, a magyar élet és táj képei suhannak, mint vádak és mint bizonyítékok. [...] mi a lényegeset hozzuk s így könyveink anyaga már maga is kritikai állásfoglalás, a mulandó és lényeges dolgok kérlelhetetlen szétválasztása, értékek gyűjtése és őszi tűz az égni valókból.” *Féja Géza: Viharsarok. Az alsó Tiszavidék földje és népe*. Athenaeum, Bp., [1937.] 9.

Steinmetz és Tönnies programadó írásai mellett a nyugat-európai és a tengerentúli műhelyek, irányzatok közül a kölni professzor Leopold von Wiese falukutatásnak tág teret engedő viszonzszociológiája, a Hajnal István által is alkalmazott Hans Freyer-féle Wirklichkeitswissenschaft, a Bécsben működő, majd pályáját 1933-at követően az USA-ban folytató, az empirikus társadalomkutatás paradigmatiságú jelentőségű megújítójaként számon tartott Paul Lazarsfeld és iskolája említhető, valamint a szintén egyesült államokbeli rural sociology.²⁹ Lazarsfeldék Szabó Zoltán által recenzálta Lazarsfeldék 1933-ban megjelent *Die Arbeitslosen von Marienthal* című kötetét, de a táplálkozás jelentőségére vonatkozó szempontokat maga is beépítette a tardi kutatásba. Vö. *Némedi Dénes*: Tard és Marienthal. Valóság (1987) 4. sz. 100–113.

Ezek mellett a román Dimitrie Gusti szociológiai iskolája gyakorolt előbbieknél vélhetően erőteljesebb hatást a hazai törekvésekre. Gusti ugyanis nemcsak egy erőteljesen tereporientált, a szociális munka szempontjait is érvényesítő parasztemancipáló és nemzetépítő módszert kínált,³¹ de magyarországi követői az egymásra kölcsönösen nyitott népismereten keresztül a Kelet-Közép-Európát sújtó kisnemzeti nacionalizmus meghaladását és a Duna-völgyi népek összefogását is belelítették iskolája törekvéseibe.³² Jól ismert, hogy a Gusti alapította román monografista iskola szempontrendszerét erdélyi-partiumi egyetemisták,³³ az 1935 augusztusában romániai tapasztalatszerzésre indult Németh László és társaságában Szabó Zoltán, Boldizsár Iván és Keresztury Dezső,³⁴ valamint a Csángóföldön kutató Lükő Gábor ismertette meg idehaza.³⁵ A Gusti-iskolának a korabeli törekvé-

29 *Ortutay Gyula*: A magyar falukutatás új útjai. Vigilia (1935) 2. sz. 109–125.; *Szeibert János*: A német, orosz és amerikai falukutatás. Magyar Társaság Falukutató Intézete, Bp., 1935.

30 Szabó Zoltán nemcsak recenzálta Lazarsfeldék 1933-ban megjelent *Die Arbeitslosen von Marienthal* című kötetét, de a táplálkozás jelentőségére vonatkozó szempontokat maga is beépítette a tardi kutatásba. Vö. *Némedi Dénes*: Tard és Marienthal. Valóság (1987) 4. sz. 100–113.

31 Fontosabb elméleti írásait összefoglalóan ld. *Dimitrie Gusti*: A szociológiai monográfia. Kriterion, Bukarest, 1976.

32 Ez leginkább Németh László és Szabó Zoltán munkáiban érhető tetten.

33 *Venczel József*: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom. [1935.] In: *Uő*: Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből. Szerk. Imreh István. Kriterion, Bukarest, 1980. 53–73.; A falukutatás módszerének vázlata. [1941.] In: *Uő*: A falumunka útján. Válogatott írások. Szerk. Székely András Bertalan. Orbán Balázs Közművelődési Egyesület, Székelyudvarhely-Bp., 1993. 30–56. A Gusti-szeminárium egy nagyszalontai diákjának, Pócsy Ferencnek összefoglaló írása jelent meg a *Fiatal Magyarország* 1936. márciusi számában *Monografikus szociológia* címmel (67–70.).

34 Az út visszhangja elsősorban Németh életművében lelhető fel. Vö. *Németh László*: Magyarok Romániában. [1935.] In: *Uő*: Sorskérdések. Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1989. 336–408. A román falukutató iskoláról: uo. 362–364. Kevésbé ismert, hogy Szabó Zoltán egy később önálló kötetként is napvilágot látott cikksorozatban foglalta össze élményeiket. Vö. *Szabó Zoltán*: A Vaskapun túl (Balkáni utikönyv). Az „Élet” Szépirodalmi Folyóirat kiadása, h. n., é. n. Bukaresti élmények alapján a Gusti-iskola rövid bemutatása: uo. 57–60.

35 *Lükő Gábor*: A román „monografisták” falukutató munkája. In: Honismeret könyve i. m. (5. jz.) 117–124.

seken belüli jelentőségét mutatja Mályusz értékelése: „Sajnos, mi nagyon el vagyunk maradva a románoktól, nálunk nincs egyetemi szociológiai intézet s nincs tudományos falukutatás. A falut ugyan most divat felfedezni, sokan írnak a falusi élet problémáiról az újságokban, ehhez azonban a tudománynak nincs köze.”³⁶

Miben állt Gustinak és iskolájának vonzereje, ha még a szigorú és a román tudományossággal szemben máskülönben tartózkodó Mályusz is példaként állította? A pályáját a Gusti-iskolában kezdő Henri H. Stahl visszatekintése saját háború előtti munkásságára segíthet ezt megértenünk. „Bizonyos számalommal tekintettem azokra a »kutatókra«, akik csak a nyomorúságos, előre elkészített, száraz és szegényes »kérdőívvel« felfegyverkezve vágtak neki a határtalan és tőlük idegen világnak, abban a hiú reményben, hogy az »igen« vagy »nem« válaszokon keresztül valamennyi kérdésre feleletet kapnak, s közben azt hitték, hogy ezzel nagy dolgot csináltak, míg valójában csak halott s a való élettől idegen dolgokat gyűjtöttek egybe. Számomra az igazi szociológiai kutatás titkának inkább a kutatás és a részvétel összekapcsolása látszott. A könyvtárral párhuzamosan végzett terepmunka, »terep« alatt értve azt az életet, amelyet olyan emberek között élünk, akiket segíteni, megérteni szeretnénk, igen, ez különbözteti meg a szociológust a tudóstól: olyan ember ő, aki élete nagy örömét az emberiség megértésében találja meg.”³⁷

Gustiékát tehát a társadalmi totalitás megragadhatóságának problémája izgatja, más kérdés, hogy az általa szorgalmazott széles körű és rendkívül minuciózus adatgyűjtés inkább csak a majdani szintézist nehezítő cédulahegyet, illetve alig befogadható terjedelmű monográfiákat eredményezett. Ezzel együtt talán nem túlzás állítani, hogy jóllehet érdeklődésében jelenorientáltan, s ezáltal más tudományterületen, de a román monografista iskolát hasonló kérdések foglalkoztatták, mint történészként Mályuszt vagy a formákban a lüktető élet után kutató Hajnal Istvánt. A társadalom életét kutató tudományterületek közötti kapcsolatok feltárása, a máskülönben feszült harmincas években a nemzeti iskolák egymásra hatásának mechanizmusai, továbbá a falukutató szociográfusok munkásságának további vizsgálata így nemcsak árnyalja eddigi tudásunkat, hanem akár a sztereotípiákká kövült, hittézisszámba menő megállapítások meghaladásához is hozzásegíthet.

36 *Mályusz Elemér*: Szociológia. [1936/37.] In: *Uő*: Népiségtörténet. S. a. r. Soós István. MTA TTI, Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 13.) 152.

37 *Henri H. Stahl*: A nereg-vranceai gyűjtőút (1927). [1981.] In: *Uő*: A régi román falu és öröksége. Vál. és szerk. Miskolczy Ambrus. ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, Bp., 1992. 147–148.

GERGELY KRISZTIÁN HORVÁTH

ATELIERS, CAREERS, METHODS

NEW PERSPECTIVES FOR THE STUDY OF VILLAGE RESEARCHERS
IN THE INTERWAR PERIOD

The unsolved problem of agrarian society and the grave social problems of peasant society loomed large over the public opinion of interwar Hungary. In the early 1930s young university students, then in their twenties, launched a movement with the aim of exploring the real situation of village society. Their movement came to be known as the „village research”. In the past seventy years scholarship has mainly integrated those aspects of the research which seemed compatible with the leftist traditions. The present study formulates four questions with regard to the village research movement, proposing suggestions for the reassessment of the connected problems. 1) Research has so far concentrated on the activities of individual persons, neglecting the issue of ateliers: who formed, and under what kind of influences, those communities and colleges from which the career of any given village researcher started? What role did the church play? The importance of provincial centres, such as Sárospatak, Szeged or Kolozsvár, has received no attention at all, or their assessment has begun only recently. 2) Little is known about the role of scouting, although many among the key figures of village research were simultaneously scouts as well (Zoltán Szabó, Imre Kovács, Kálmán Újszászy). As the leader of Hungarian scouting, the role of the conservative Pál Teleki has likewise to be reassessed, as he frequently legitimated with his authority those approaches of the village researches among his disciples which overtly questioned the legitimacy of the Horthy regime. 3) The effort at locating contemporary public figures, among them the village researchers, mechanically along a political value axis ranging from right to left is regarded by the author as unfruitful. Instead, he proposes the introduction of a value matrix where one endpoint of the y axis is constituted by the defence of old feudal rights, and the other by the totalitarian state. This axis is intersected by another one of individualist/liberal vs communitarian/nationalist. The negative or positive attitude towards the regulating role of market is introduced as a third level. 4) Questions of genre and terminology connected to the village research also present several problems in the Hungarian specialist language. The author draws attention to the fact that, in the wake of Steinmetz and Tönnies, sociography originally started as field-based analytical-descriptive science, as opposed to statistics and sociology, which define themselves as nomothetic. Yet precisely the activity of the village researchers brought about a change in the meaning of sociography, which is still understood in Hungary as a genre which, consciously operating with report-like elements, borders on literature.

CONTENTS

STUDIES

- János B. Szabó: The Structure of Power of the Hungarians in the 9th and 10th Centuries in the Mirror of Historical Analogies from the Steppe 355
- Béla Vilmos Mihalik: The Holy See and the Idea of a Hungarian Electorate in the Late 17th Century 383
- Ferenc Tóth: The Thoughts of an Enlightened Ruler before the Enlightenment. The Political Testament of Duke Charles of Lorraine, a Forgotten Source of Hungarian History 409
- Balázs Ablonczy: On the Tumbleweed. The Paris Years of Tibor Baráth (1930–1939) 429
- Gergely Krisztián Horváth: Ateliers, Careers, Methods. New Perspectives for the Study of Village Researchers in the Interwar Period 451

WORKSHOP

- László Pószán: The Changing Image of the Teutonic Order in Hungary during the Reign of Andrew II 465
- Balázs Sudár: The Battle of Zsarnóca (1664) – through Ottoman Eyes 475

DOCUMENTS

- From the Oeuvre of Zsigmond Jakó (*Edited by: Klára Jakó*) 483

REVIEW ARTICLE

- Szigetvár, 1566. Conference Report (*Gábor Kármán*) 493

E számunk szerzői

ABLONCZY BALÁZS PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • B. SZABÓ JÁNOS PhD, tud. munkatárs (Budapesti Történeti Múzeum) • HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • **JAKÓ ZSIGMOND** • KÁRMÁN GÁBOR PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • MIHALIK BÉLA VILMOS PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • PÓSZÁN LÁSZLÓ PhD, habil. egy. docens (Debreceni Egyetem) • SUDÁR BALÁZS PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • TÓTH FERENC PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható